

Kucsera Tamás Gergely

Túl művészen, túl emberen

■ Az kevésbé vitatható, hogy a vallás(os érzés) volt a művészet legelső ihletője és alapmotívuma, hiszen ebből fakadt az ember kultuszalkotó, rítusgyakorló tevékenysége, s talán az is kevésbé lehet vita tárgya, hogy a vallásos hit talán a legmélyebb mozgatóereje az embernek és művészetének.

A dolgozatnak ezen evidencia erejű állításon túl nincs is dolga a vallás- és művészettörténeti elemzésekkel, ugyanúgy, ahogy nem törekszik a szakrális művészet, valamint a hit által ihletett művészet fogalmainak bemutatására sem, ezeket – akár a hétköznapiakban is használt módon – bevezetettnek, közérthető tartalmúnak tekinti. Ezekhez kapcsolódóan a művészet tartalma és formája alapján sem tárgyalja a vallásos és a művészi találkozását.

A jelennel kapcsolatban – mintegy szerzői álláspontként – megállapítható, hogy egységes stílus híján a versengő alkotások – sok esetben – az összevethetlenség viszonyában vannak. Nem volt ez mindig így, ezért ezen – megint csak evidenciának tűnő – kijelentés esetén utalni kell arra, hogy a klasszikus esztétikai kategóriákat meghaladó, korunk előtti időkben a művészek sokszor még egymással sem versengtek (önálló művész tudatuk, önmeghatározásuk sem volt), a stílusok szabály- és formarendszerében az alkotással nem a meghökkentőt, esetlegesen a megdöbbentőt, a mindenképpen egyénit keresték.

Mindez nem azt jelenti, hogy a műalkotással nem jutott, juthatott alkotó és szemlélő a legemelkedettebb lelkiállapotba, dehogyan, de a mű tárgya nem a teljesen új („az ilyen még nem volt”, „az egyedülálló és megismételhetetlen”), hanem a teljes egész (a Kozmosz vagy a teremtett Világmindenség) által kívánta a hatást kíváltani (az igaz és a szép kategóriáiban). A tárgya okán ez utóbbi alkotások alkotói – azaz a rendezett világot bemutatók – nem engedhették meg maguknak, hogy „lényegtelen” alkossanak, még a hétköznapiaság esetleges feldolgozása is az immanencián túlmutató tartalmakat hordozott. Általánosságban elmondható: a jelen művészete nem is

törekszik erre, a lét és létezés „nehéz” kérdései zárójelbe kerültek, azaz helyesebben-megengedőbben fogalmazva, van az alkotók között, aki ezen „örök” kérdések tárgykörbe emelésére (is) törekszik, mások nem (erre sem).

A művet és a művészetet befogadó terek is megváltoztak és maga a művészet befogadása, befogadója, közönsége is. Korunkban a – mediatisáltság miatt – a közvetíthetőség szinte alapkövetelmény, a közvetítettség természetes, ami demokratizálja a hozzáférést. A direkt találkozást az indirekt váltja fel. A piacossított körülmények között, ha nem is mindig az elsők egyikeként, de – akkor és – ott lehetek a közönség soraiban; továbbá máskor is – általában, amikor én akarom – válhatok befogadóvá, netán társ- vagy újraalkotóvá is.

Ezek a tények a mű, a művész, a művészet korábbi sajátos helyzetét is feloldották. A versengő élmények miatt a fentiekben leírt jelenbeli stíluskorlát-hiányok sem válnak zavarókká, hiszen az utazásokkal, nyomtatott és digitális kultúrtermékekkel, a médiumok szolgáltatásaival minden egyszerre feltárul(hat) és válik – elméletileg, s csak a befogadó korlátai miatt nem gyakorlatilag – a maga adottságában élményszerűvé.

A modernitás egyik jellemzője a léttelenség eltűnése, ami nem annak megszűntét jelenti. A jelenség gyakorlati következménye viszont, hogy az emberi létérzékelést – még annak kísérleteit is – felváltotta a létezés, valamint annak szegmentált „fogyasztása”. Mindez megvalósulhat, hiszen a korábbi kozmikus egység megszűnt, a Kozmosz vagy a teremtett Világ transzcendens mi volt a rákérdezésből kihullott, a létezés immanens-fragmentált valóságában tárul az emberiség elé.

Külön valósággá lett a társadalom, a politika, a gazdaság, a vallás. Mindegyik „saját logikával, saját etikával” bír, önmagában vizsgálható, és mint ilyen, a művészeteké is önálló tárgyát adhatja.

Mindez nem a műalkotások felől érdekes. Az ember és az ember által az emberről alkotott kép viszonylatában

mutat inkább megfontolásra érdemes sajátosságokat.

A létfeljítés folyamán egyre inkább a létező került a figyelem (rákérdezés, alkotás) középpontjába (aztán már az sem). Az immanens valóság felértékelődése az ember számára ellehetetlenítette azt, hogy a transzcendens felé forduljon. Mindez olyan mértékben valósult meg, hogy a saját transzcendens jellemzőit is felejteni hagyta.

Miből fakadt mindez? Talán éppen az „istenképességből”.

Az ember Isten képmására teremtett létezőként egyedül kapta meg azt a képességet, valamint ehhez a felhatalmazást, hogy uralkodhat a Világon. Az uralom felelősége kizárólagos, egész történelmünkön átível.

Ez a világot formáló hatalom a görög-római világot nem jellemezte, hiszen a készen kapott Egész számukra minden részében isteni volt. Isteni volt, mert istenekkel telítve működött. A Pantheon az istenek világait egyesítette Világ-egésszé. Az ember helye az volt, amit a felettes erők adtak neki, esetleg, amit kiharcolt vagy kialakított a velük „kialakult” – és rendre változó – kapcsolata során.

Ebben időben az embert – a Világgal kapcsolatban – nem jellemezte a változtatási-uralási vágy (nem is tehetette, mert ezért bármikor „megbüntethette, akár csak egy tréfával valamely’ Isten), viszont az emberi létszemlélet jellemzője volt a transzcendens-immanens szét nem választottsága.

A zsidó-keresztény kinyilatkoztatás a Világ-egészre adott új magyarázatot, amit az egyén nem kérdőjelezett meg, viszont mint alkotó személyiség új helyzetbe került a kozmikus rendben. A hierarchikus Világegyetem olyan földi létezője lett az ember, amely a kapott Földet uralhatta, kényelme szerint (a használat során a hasznárra) változtathatta.

A kinyilatkoztatás, valamint Isten Fiának földi létezése, végezetül az *Írás* összességében lehetővé tette a teológia mint tudomány kialakulását, valamint a teofánia vagy a hierofánia – isteni akaratból való meglétének, így a Tanítás szerint magyarázottan a nem hétköznapi mi voltának – esetlegességének természetessé válását (azaz hosszú távú elmaradásának lehetőségét), az így kialakuló egyházi-vallási rend pedig koordinátarendszert adott az egyénnek, illetve az emberi közösségeknek egyaránt.

A középkor embere a Földet használta és nem megváltoztatta, a Világot ismereteivel leírta és nem tudományosan újraalkotta, a transzcendens-immanens dolgok összességét (a valóságot) művészetében bemutatta-rögzítette és nem újraértelmezte, végezetül hitét (annak rítusait) és közösségi életét (annak viszonyait és eseményeit) vallási-egyházi szabályok szerint élte meg, és nem keresett magának új hittartalmakat.

Mindezen a földrajzi felfedezések (a korábban nem ismert területeken élő népek eltérő társadalmi berendezkedéseinek, erkölcsi normarendszerének megismerése), a reneszánsz (amely a mű és a művész új helyzetét adja, elindítva ezzel az alkotó értelem és teremtő képesség Istentől való kisajátítását), az egyházszakadások (valójában az egymás mellett versengve-harcolva megmaradó egyházak) jelentősen változtattak.

Az ember személyiségként formálni kezdte a valóságot. A személyiséglét „megkövetelte” az emberléptékűséget, az embermértékűséget, aminek eredményeként a teremtett világból fogalmi szinten „csak” „természet” maradt.

A világot formáló ember a technikai tudásával beavatkozott a korábbi „teremtett isteni rendbe” – szétválasztva a korábbi egységet –, önálló politikai, kulturális, gazdasági szférákat alkotott, sajátos szemléletmódokat alakított ki ezen különböző-elkülönült-elkülönített létezési területeknek.

A kinyilatkoztatás mint létértelmezési egységet adó tanítás is elveszett a hitviták paralel-dogmatikus végeredményeinek következtében, innen a következő lépés már csak az isteni teremtés tökéletességébe, továbbá az isteni jószágba vetett hitre történő rákérdezés volt – a kor nagy éhínségei, járványai, természeti katasztrófái miatt, és már itt is vagyunk – az újkoriban gyökerező – jelenbéli tudatállapotunknál.

Az újkori ember technikai tudásával megváltoztatta a Földet, módszeres kételyével eljutott az istentagadásig, létezése kiemelt szerepének bemutatása lett művészetének tárgya (persze mindezen elemek korábban is megjelentek a történelem során, de nem univerzális identifikációs hatás, azaz eredmény mellett).

A zsidó-keresztény kinyilatkoztatás adta felhatalmazás – valójában a teremtés rendjében elfoglalt pozíció, hatalom – a Föld urává tette az embert, aki egyre inkább már csak ebben hitt, és aki technikai beavatkozásaival mind jobban és jobban megváltoztatta fizikai környezetét, hogy végül a fejlődés-hit a mindentudás elbizakodottsága felé tolja.

Isten zárójelbe tétele az újkorban, majd tagadása a felvilágosodás idején az immanencia teljes érvényűségét hozta magával. A szent másodlagossá lett az istenített profán mellett (mögött). Összességében elmondható, hogy az újkori ember kinyilatkoztatásba vetett hite, valamint a természetes vallási érzékenysége mára szinte teljesen elveszett: a Világgal mint profán valósággal néz szembe.

A vallásos hitet a tudományba vetett hit (valójában az embernek önnönmagában vetett hite) váltotta fel.

Az ember alkotta gondolati rendszerek racionális hálózatában lassan-lassan a magyarázandókból a nem magyarázhatóba szorult ki az Istenről szóló gondolkodás, beszéd.

A racionálissal nem volt összeegyeztethető a szent esetleges-autonóm „működése”, a függetlenség nem emberi, transzcendens tartományait elhallgatással felszámolták.

A XIX. század tudománya-pozitivizmusa a vallási-metafizikai területet nem tudományosként kezelte, a művészetben a realizmus az emberi mindennapok világának bemutatását adta.

A tudás egész tudományosíthatóságának, a természet (a világi profán valóság) kísérleti-racionális módszerekkel való kutatásának hite már a XX. század elején megdőlt. Ekkor ismételtelen megjelent a politikában a nem hatalmi, nem érdekviszony alapú elem lehetőségének feltételezése, a gazdaságban újra nem a jólét és a haszon fogalmaival akarnak magyarázni mindent; a művészetben viszont valódi újdonság jelenik meg: a művészetet nem csak az esztétika értelmezési tartományában álló alkotások összességként határozzák meg.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a humaniorák helyzete lassan erősödött, az ember nem racionális jellemzője ismét az alkotások, a vizsgálatok területévé lett.

Mindez persze csalóka, mert a pozitivista időszak után az emberi természet nem racionális jellemzőit a tudomány területére akarták vonni. Így például a vallás korábban csak a társadalmi vonatkozásai miatt vizsgálat szociológián belül az 1960-as évek végén kialakult új vallásszociológia a teológiától és a valláslélektantól átvett fogalmakkal (pl.: homo religiosus) operál, és olyan, leginkább vallásos szociológiát kezd művelni, amely következtetéseit tekintve (pl.: „a történelem során azonos mértékű vallásosság” vagy „a maga módján vallásos” fogalmi alapján) békejobbót nyújt a teológiának. Utóbbi pedig az egyházas-közösségi vallásosság helyett az egyéni módon megélt hitet és vallásosságot, a saját (hit)élményt kezdi hangsúlyozni – mint a vallásosság jelenkori jellemzőit –, történelminek – így időszakosnak – tekintve az egyházas és kinyilatkoztatás alapú vallásosságot és hitet. A példánál maradva mindezek miatt nem véletlen, hogy az úgynevezett új vallási mozgalmak mellett a New Age vallásos-ezoterikus, de alapvetően piaci, életstílusformáló fogyasztási, s nem valódi – azaz hiten alapuló, vallási – jelenségeit is központi témaként tartja számon, vizsgálja az említett tudomány.

Miért is kapcsolódik témánkhoz a fenti tudománytörténeti példa?

Az istenképmás-voltból induló személy(iség)fogalom individualista túlhajszolásának gyakorlati szárazmaradéka a jelenbeli szenzáció- vagy élményközpontú kultúra, illetve kultúrafogyasztás, valamint az az – ezt igényként megfogalmazó – egyén, aki magát személyiségként csak

akkor éli meg, ha saját(os) élményben van része, azt egyedül vagy legfeljebb kics csoportos élményként bírhatja, sőt – lehetőség szerint – az „alkotásban is részt kíván venni”. A tömegtársadalom tagjai így tömegesen „piacra dobott” „egyéni” élményeket várnak el a kultúriparágaktól (oktatás-nevelés, tudomány, művészet, sport).

A jelen kor kultúra- így művészetfogyasztójának – fogyasztói kosarába” nem kerül a „nehéz(kes)” Egészet – amely ráadásul nem is új(szerű) – bemutatni akaró termék. A „statisztikai átlag szerinti fogyasztó” nem is igényli ezt, neki elég az új, az egyszerű, a személyesen neki szóló élmény(szerű valami), ami persze nem szól(hat) a létről, sőt a létezőről sem. Ami benne a „közönség” előtt megjelenik, az legfeljebb ironikus, gegalapú alkotás-epifenomén.

A lét elviselhetetlen könnyűségéhez szokva vajon tudna-e a termékgyártó – régiesen szólva az alkotó – mást (nehezebbet) adni, s a fogyasztó – egykoron közönség – ilyet befogadni?

Epilógus

A görög Pantheon istenei és ezzel világuk is végleg a múlté. Az európai civilizáció kulturális szövetét a rómaiak által államvallássá tett kereszténység határozta meg leginkább, ha nem is egyedülként. Ebben a teremtményi-teremtő emberiség, amely először a teremtményi, majd a teremtő mivoltát élte meg hangsúlyosan, kriptába zárta (egyesek szerint megölve) a számára létezési keretet adó istenét.

Mára a magában vélelmezett, majd meg nem talált örögi hiánya folytán már a közösségin túli, azaz közösség alatti szintek (pár és egyén) is bomlani látszanak, a maga által termelt savában feloldódik a szeretetközösség alapú emberi társadalom, de szublimál az istenképmási alapú személy(iség) is. Egyre szűkebb sugarú kört formál az egyént és közösséget körülvevő szellemi-fizikai környezet. A transzcendenst – s így az ember(i)ség nem fizikai jellemzőjét is – az ember ejtette ki a maga alkotta dolgok tárgyköréből, ideértve a művészetet is, amely a humán létezés szűk rádiuszú körének határán helyezkedik el. Az ember az istenfelejtés után már magával sem akar, tud foglalkozni, de ha tesz is valamit, akkor is unalmas vagy (ön)ironiájában szájalmas.

Még nincs veszve semmi, bár magát már nem mentheti, ahogy Teremtőjét sem tudta megölni. „Már csak egy Isten menthet meg bennünket.”

IRODALOM

- Bultmann, Rudolf: *Történelem és eszkatalógia*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Guardini, Romano: *Az újkor vége, A hatalom*, in: *XX. századi keresztény gondolkodók 7.*, Vigilia kiadó, Budapest, 1994.
- Heidegger, Martin: *Már csak egy Isten menthet meg bennünket*, Spiegel interjú, 1966. szeptember 23., <http://www.cab.u-szeged.hu/local/gondolatjel/931/heideg.html>, 2014. április 20.
- Kant, Immanuel: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások*, Gondolat kiadó, Budapest, 1980.
- Kerényi Károly: *Hermész, a lélekvezető*, (Mérleg) Európa, Budapest, 1984.
- Kerényi Károly: *Valláslélektan és antik vallás*, In: Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, Ókortudományi tanulmányok, 1918-1943. Magvető, Budapest, 1984, 263–275.o.
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet, A történelem-filozófia teológiai gyökerei*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*, Magvető, Budapest, 1969.
- Ortega Y Gasset, José: *Az „emberi” kiesése a művészetből*, Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1993.
- Molnár Tamás: *Filozófusok istene*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- Molnár Tamás: *Utópia – örök eretnekség*, Szent István Társulat, Budapest, 1993.
- Molnár Attila: *A tudatreformáló és a vallásszociológia elvárászlása*, in: *Valóság*, 1995. augusztus XXXVIII. évfolyam 8. szám, 1–17. old.
- Nietzsche, Friedrich: *A vidám tudomány*, Holnap Kiadó, Budapest, 1994.
- Otto, Rudolf: *A szent*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- Rahner, Karl: *A hit alapjai*, Bevezetés a kereszténység fogalmába, Agapé, Szeged, 1998.
- Szent Művészet, Tanulmányok az ars sacra köréből*, szerk.: Cs. Varga István, Xénia Könyvkiadó, Budapest, 1994. Budapest, 1994.
- Tillich, Paul: *Létbátorság*, Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000.
- Vallásfilozófia Magyarországon, A hazai egyházak szellemi helyzete*, A Magyar Tudományos Akadémia Filozófia Intézete, Áron kiadó, Budapest, 1995.